

Bondegård og byggeskik før 1850, København 1969, som er højst interessant i denne forbindelse, fordi Stoklund som udgangspunkt for hele bogen tager et langt citat fra Dagligt Liv i Norden. Smukkere udtryk for Tr.-L.s placering i den danske folkelivsforskning findes næppe.

Tr.-L.s stilling som ældre, succesrig historisk forfatter karakteriseres med de ord: han »fremtrådte som en *midtpunktsøgende radikal*«. Det forekommer anm., at det havde været bedre at kursivere ordet fremtrådte, for tankegangen kan vel kun forsvares, hvis meningen er, at sådan fremtrådte han, men han var det ikke. Nogle sider forud har forfatteren selv sagt det stærkere end nogen: Tr.-L. forblev en militant dansk patriot (I, 8, 35). De ord, der følger citatet, viser dog, at ordet radikal skal tages mere åndeligt: »Det var lykkedes ham at gennemføre det 19. århundredes intellektuelle opgør i dets yderste konsekvenser«. Men kan man tale om konsekvens, endsig den yderste, i Tr.-L.s religiøse fin-de siècle-drømmerier? Mon alligevel ikke det er det »nationale«, der skal tilsløres, så Tr.-L. kan fremstå som den, der med eller mod sin viden og vilje blev internationalist. Den med disse forhold mere indlevede Fabricius tager fastere om nælden. Hvor Tr.-L.s begrænsede udsyn nu blot opfattes som en overdreven specialisering (39), var det for Fabricius et udslag af et liv »i en altfor national atmosfære« (anf. værk s. 29). Også her et sprængfarligt emne, som det er bedst at gå udenom. Det vigtige er at få Tr.-L. accepteret.

Og dejligt er det, at et værk som Dagligt Liv i Norden kan udsendes for 6. gang og på så smuk en måde. Forlaget ønskes til lykke med ønsket om, at det må blive stærkt og rigt og interesseret i historiske udgivelser. Begejstringen over, at den studerende ungdom får værket i hænde, vil dog antagelig være en smule tempereret. Som inspiration, javel; men som arbejdsredskab er det knap på bølgelængde med vore dage, og historien er først og fremmest den måde, hver generation gør sig rede for fortiden på (jfr. Huizinga). Hvor bjergtaget man end kan blive af Tr.-L.s glidende rytme, faste komposition og levende stil, er den kritiske skoles arv til nutiden dog gået dybere. Det er og bliver os umuligt at foretrække den åndfulde formulering for den fordybelse i det foreliggende spørgsmål (Fabricius), som det kunne skorte Tr.-L. på.

POVL ELLER

HANS CHR. JOHANSEN: Dansk økonomisk politik i årene efter 1784. Bd.1: Reformår 1784-88. Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie. 21. Universitetsforlaget i Aarhus 1968. iv+380 s. 45,00 (40,50) kr.

Med denne bog, som har indbragt sin forfatter den økonomiske doktorgrad ved Aarhus Universitet, er der leveret endnu et bevis på, at hi-

storikerne ikke har – og ikke bør have – monopol på udforskningen af vor fortid.

Allerede i 1888 anskuede V. Falbe-Hansen stavnsbåndsløsningen og landboreformerne fra »nationaløkonomiens standpunkt« og førte dermed friske og relativt fordomsfrie synspunkter ind i et område af dansk historie, som dengang og længe efter var stærkt følelsesladet, og som vel endnu ikke er ganske rensset for al bonde- og reformromantik.

Nu 80 år efter har Hans Chr. Johansen anskuet reformårene 1784–88, som de tager sig ud for en moderne økonom af J. M. Keynes' skole. Her er ingen følelser med i spillet, men nok et solidt videnskabeligt engagement, som også er nødvendigt, hvis forf. skal indfri sit løfte om for tiden indtil 1813 at underbygge sin hypotese »ved bearbejdelse af et lige så stort kildemateriale for disse år som det, der er anvendt ved behandlingen af årene 1784–88« (s. 8).

Den hypotese, forf. her henviser til, går ud på, at den merkantilistiske politik i Danmark ikke afvikledes i reformårene i 1780'erne, men fortsatte frem til 1813–14, hvor liberalistiske økonomiske teorier afløste senmerkantilistiske.

I god overensstemmelse med dette program indleder forf. med et kapitel (kap. 2) om merkantilismen, der navnlig beskæftiger sig med det signalement af den, som Eli F. Heckscher, J. M. Keynes og J. Viner har tegnet. Det har vist sig vanskeligt at nå frem til en alment anerkendt opfattelse af merkantilismens idéindhold, siger forf. og finder en medvirkende årsag hertil i, at »denne skoles udfoldelse strækker sig over så langt et tidsrum og derfor kom til at manifestere sig i et stort antal varianter, hvis fællestræk er vanskelige at identificere« (s. 13). Så kunne man jo fristes til som økonomisk lægmand at spørge, om det i grunden også er nødvendigt eller særlig frugtbart at udstyre et så langt tidsrums skiftende økonomiske politik med en fællesetikette? Man kan formulere begreber så rummeligt, at deres værdi som klassificeringsmiddel bliver meget ringe. Man kunne jo også spørge, om vi ikke også bør betegne den meget bevidste styring, som nutidens regeringer tilsigter med deres økonomiske og finansielle politik, som merkantilisme! – Det er efter anm.s opfattelse bogens største svaghed, at den for håndfast vil have alt i dansk økonomisk politik gjort til bevidst efterlevelse af økonomiske forfattere og teorier. Omvendt er det en af dens fortjenester, at den forsøger at sætte den ind i en europæisk sammenhæng. Det bør vel så tilgives forf., om han i sin naturlige iver herfor skyder over målet.

Kap. 3 er viet en grundig redegørelse for det 18. århundredes penge- og finanspolitiske teori med en fyldig tematisk disponeret gennemgang af de vigtigste uden- og indenlandske forfatteres synspunkter. Man kan undre sig lidt over, at forf. gør stads af den danske forfatter F. J. Gæde,

skønt han på grund af hans »overdrivelser og paradoksale forslag« frakender ham varig betydning.

Som rimeligt er, lægges hovedvægten på seddelbankvæsenets og statsfinansernes rolle i det økonomiske liv. Der er næppe tvivl om, at forf. har ret i, at de mænd (om man skal kalde dem »politikere« (s. 8 og 15), kan diskuteres), som udformede dansk økonomisk politik efter 1784, var velbevandrede i europæisk økonomisk litteratur og kendte de økonomiske institutionelle forhold i Vesteuropa. At det ikke var Adam Smith's liberale tanker, der først og fremmest fængede i deres sind, viser den lille historie om E. H. Schimmelmann, der smed »The Wealth of Nations« ud af vinduet efter at have læst den (s. 23f.). Men historien kan jo også vise, at man ikke slugte alt rådt. Det vil formentlig igen sige, at man tog de tanker og synspunkter til sig, som man fandt relevante i den aktuelle danske situation. De afgørende impulser udefra, mener forf., kom fra forfattere som skotten James Steuart og hamburgeren J. G. Büsch.

Indholdet af det ganske korte kap. 4 synes jeg havde været naturligare anbragt i indledningen i forlængelse af forf.s refleksioner over den manglende bearbejdelse af periodens økonomiske politik og årsagerne til, at historikerne »kun sporadisk og usystematisk har analyseret den offentlige sektors transaktioner og deres påvirkning af den samlede økonomi« (s. 7). I dette kapitel fremstilles eftertidens bedømmelse af dansk økonomisk politik i årene efter 1784, men ikke med en altfor heldig hånd. Skildringen af M. L. Nathansons personlige baggrund går væsentligt ud over, hvad formålet kræver, og hvad der bringes om de øvrige forfattere. A. S. Ørstedes synspunkter kunne, som jeg skal vende tilbage til, nok have fortjent en fyldigere omtale. At nævne den – jeg tror for de fleste ukendte – Sev. Chr. Andersen, der i 1882 udsendte en kortfattet studie om bank- og pengevæsenet i den dansk-norske stat, må være overflødig i denne sammenhæng, når forf. ikke med ét ord nævner, hvad hans synspunkter går ud på, og iøvrigt oplyser, at han ikke har foretaget selvstændigt kildestudium, men henter sine oplysninger hos Nathanson. Forf. kommer alt for let over Albert Olsens bidrag til en mere nøgtern opfattelse af 1700-tallets økonomiske politik. Så meget mere uretfærdigt forekommer det, som denne historiker, der vel ikke nåede til ende med sit rydningsarbejde, dog utvivlsomt er den, der som forsker og som lærer har betydet mest for den på respekten for de økonomiske realiteter baserede udforskning af 1700-tallets historie. Det må vel bero på en lapsus, at Erik Rasmussen og hans værk »Kurantbankens forhold til staten 1737–73« omtales her, hvor talen udtrykkeligt er om tiden efter 1784. Grunden er jo nok, at forf. i ham har fundet en af de få (eller den eneste?) retfærdige i historikernes skare, som har erkendt samtidens motiver bag den økonomiske politik, idet han har betegnet bankens seddeludstedelse som »grundpillen i den ekspansive erhvervspolitik«. Med rette fremhæver forf. sin fagfælle øko-

nomen Knud Erik Svendsen for dennes fortjenstfulde artikler »Monetary Policy and Theory in Denmark 1784–1800« i *The Scandinavian Economic History Review*, som han erkender at stå i gæld til.

Fælles for mange af de forfattere, som omtales, er, if. forf., at de er så stærkt bundet af deres samtids økonomiske dogmer, at de ikke helt har kunnet løsrive sig fra dem. Jaja, vi får så håbe, at tiden efter Keynes er dogmefri og dens økonomiske forfattere uhildede i deres syn på fortiden. – Men iøvrigt er der alt i alt ingen tvivl om, at historikerne beskæmmede bør bøje deres hoveder, hvad angår forståelsen af de økonomiske faktorer og deres relationer i 1700-tallets danske samfund, og erkende, at uden gode impulser og håndfast hjælp fra historisk engagerede økonomer når vi ikke tilbunds i problemerne.

Efter i de foregående kapitler at have hvæstet teoriens knive giver forf. i kap. 5 som en praktisk optakt til den centrale del af værket en beskrivelse af samfundsforholdene i monarkiet ca. 1784, idet han dog kun beskæftiger sig med de forhold, som han i strengeste forstand anser for relevante ved en vurdering af den økonomiske politik, som skulle føres i dette samfund i de nærmest følgende år: befolknings- og erhvervsforhold, statsfinanser og pengevæsen. Forf. præciserer her (s. 67) sit hovedformål som »en analyse af det offentliges påvirkning af de økonomiske forhold«.

Når forf. lidt irriteret savner en »pålidelig statistik« til sin samfundsbeskrivelse og til sin analyse af den økonomiske politik, fornemmer man i det mindste en nuanceforskel mellem økonomens og historikerens holdning til kildematerialet og de almindelige vilkår for historisk forskning. Iøvrigt er der grund til at understrege, at man netop i disse sidste årtier af 1700-tallet var i gang med at opbygge en offentlig statistik med mere generelt sigte, mens man tidligere havde klaret sig med mere tilfældige og ad hoc tilvejebragte oplysninger – i sig selv et vidnesbyrd om et erkendt behov for en mere effektiv og målrettet styring af samfundet, som for så vidt bekræfter forf.s påstand om, at reformpolitikken ikke er ensbetydende med overgang til kræfternes frie spil, men som vel på den anden side heller ikke overrasker nutidens historikere voldsomt.

Samfundsbeskrivelsen som helhed virker – selv om dens formål tages i betragtning – noget uegal. Befolknings- og erhvervsforhold er med 5 sider meget stedmoderligt behandlet, mens til gengæld kompagnierne har fået 11 sider. Iøvrigt er kapitlet især helliget den tekniske gennemgang af statsfinanser og pengevæsenet, og det rummer på dette område en særdeles kontant og meget nyttig oversigt over finansadministrationen, skatter og andre statsindtægter, statsgælden og bankvæsenet. Under omtalen af det sidste mærker man sig bl.a. den interessante detalje, at Kurantbanken, tværtimod at yde rente for indlån, krævede et opbevaringsgebyr på 1⁰/₁₀ p.a. for kapitaler indsat på folio.

Det er lidt upraktisk, at forf. under gennemgangen af skatterne under-

tiden som deres grundlag nævner den sidst udkomne forordning, for ekstraskatten således forordningen af 12.5.1767 (s. 82). Den læser, der ikke ved bedre, må umiddelbart få det indtryk, at skatten er indført ved denne forordning, mens forholdet dog er det, at den indførtes ved forordninger af 23. september 1762 for hvert af monarkiets 3 hoveddele. 1767-forordningen er kun et supplement, der giver nogle specielle regler for København. Tilsvarende gælder (s. 85) oplysningen om, at der »ifølge fo. af 27.11.1775 opkrævedes en obligatorisk stempelafgift ved udstedelse af værdipapirer m.m.« Taget efter sit pålydende skulle det kun kunne betyde, at stempelafgiften er indført ved denne forordning.

Fra et deskriptivt synspunkt er det et fortrin, at fremstillingen omfatter hele monarkiet. Afhandlingen vinder derved i værdi som opslagsværk, og som sådant vil den utvivlsomt blive flittigt brugt. Det er derimod tvivlsomt, om det har været nødvendigt og ønskeligt af hensyn til behandlingen af forf.s tese, eller om ikke en mere indgående analyse af det danske erhvervsliv havde været at foretrække. Overhovedet gælder det nok, at afhandlingens omfattende, men noget spredte, anlæg med detaljeret redegørelse for en række forhold af mindre væsentlig betydning for emnet, gør behandlingen af de centrale spørgsmål mindre stram og overskuelig. Forf. har (s. 71 f.) nogle betragtninger over forholdene på landet og i byerne, hvortil der ganske savnes dokumentation, skønt det drejer sig om problemer af væsentlig betydning, når talen er om at undersøge den førte penge- og finanspolitikens virkning på den økonomiske vækst i samfundet og på beskæftigelsen. Det hedder, at monarkiets landbefolkning (et meget vidt begreb!) levede i en samfundsform, der var karakteriseret ved en betydelig selvforsyningsgrad. »Mens der for godsejernes vedkommende har været tale om, at konjunktursvingningerne direkte har påvirket deres indkomst, har bondestanden med den fremherskende naturaløkonomi kun indirekte fået dette at føle, når godsejeren forsøgte at vælte en indtægtsnedgang over på fæstebonden ved at forlange flere arbejdsydelser«. Og lidt senere: »I byerne har pengeøkonomien været fremherskende . . . Ændringer i den økonomiske aktivitet har derfor ramt bybefolkningen stærkere end landbefolkningen. Der findes ingen arbejdsløshedsstatistik der kan vise, hvor store svingninger der har været i beskæftigelsen, eller på hvilket niveau den gennemsnitlige ledighed har ligget, men det store antal fattige, der blev optalt ved folketællingerne, og det offentliges erkendelse af nødvendigheden af beskæftigelsesfremmende foranstaltninger viser, at der forelå et alvorligt samfundsproblem«. – Bortset fra, at det sandelig ikke blot var indtægtsnedgang, der animerede godsejerne til udvidelse af hoveriet, men også, og snarere, den langtidskonjunkturstigning, der gjorde en mere intensiv drift af hovedgårdene rentabel, så er det jo så rigtige betragtninger, at de gerne kunne være fremsat af en historiker. Men de er rigtignok så summariske, at de nær-

mer sig det intetsigende. Af økonomen venter vi os anderledes præcise analyser med tabeller og diagrammer! *Hvor* betydelig var selvforsyningsgraden på landet, og *hvor* fremherskende var pengeøkonomien i byerne? For nogen pengeøkonomi var der nu alligevel på landet og nogen naturaløkonomi i byerne, måske endda mere begge steder, end man sædvanligvis tænker sig – se for landet fx. min udgave af fæstebonden Christen Andersens dagbog 1786–97 (1969). Der er ikke så ganske få rede penge med i spillet! Til kravet om tabeller kan forf. naturligvis pege på den mangelfulde statistik, som datiden så uelskværdigt mod eftertidens forskere har efterladt sig, ja måske også på, at der mangler tilstrækkeligt materiale, som vi selv kunne lave en art statistik af. Men i samme grad bliver det jo vanskeligt at vurdere, endsige måle den ekspansive og beskæftigelsesfremmende effekt af den dertil bevidst sigtende politik.

Afhandlingens centrale del er det meget omfangsrige kap. 6 (s. 141–324), som rummer selve undersøgelsen af den økonomiske politik i reformårene 1784–88. Det falder i følgende afsnit: 1) ændringer i finansvæsenets organisation, 2) ændringer i beskatningen, 3) erhvervspolitikken, 4) socialpolitikken, 5) den øvrige udgiftspolitik, 6) kreditpolitik og kreditinstitutioner og 7) statsfinanserne og den økonomiske udvikling 1785–88.

Som modstykke til beskrivelsen i kap. 5 af finansadministrationens opbygning før 1784 giver forf. i dette kapitel en fortrinlig oversigt over forandringerne i 1784, der karakteriseres ved en centralisering omkring det nye finanskollegium. I modsætning til det tidligere havde det ikke noget specielt sagsområde under sig, men skulle koordinere de øvrige finansorganers arbejde, og navnlig fik det en stærk stilling ved, at i fremtiden ingen kgl. resolution på afholdelse af udgifter måtte indhentes, uden at finanskollegiet havde givet sin tilslutning.

Af overordentlig stor interesse er den nøje forbindelse, der med den nye ordning etableredes mellem finanserne og handels- og erhvervspolitikken, »saasom disse ting kand have den vigtigste indflydelse paa statens indtægt«. Med dette citat fra E. H. Schimmelmans plan af 25. maj 1784 til en forandret indretning af de kongelige finansdepartementer, som forf. bringer s. 141, er introduceret en problematik, som forf. efter anm.s opfattelse har misforstået eller måske snarere kun har forstået den ene side af, skønt vi meget klart formuleret møder den igen i den store finansforestilling af 28.6.1785, der indeholder reformregeringens økonomiske og finansielle program. Herom meddeler forf. (s. 157), at forestillingen indeholder tre programpunkter: »1) en forøgelse af den indenlandske produktion, hvortil dog nu også regnes handelen, 2) en formindsket seddelcirkulation og 3) en gradvis afbetaling af statsgælden«. Men han burde have føjet til, at forestillingen fortsætter således: »disse tre poster indbefatte, tilligemed finantsernes sparsommeligste forvaltning efter

vores overbeviisning alt, hvad der kan bidrage til at give Deres Maytts stater den velstand og Deres finantser den styrke, som landets naturlige beskaffenhed og beliggenhed berettiger dem til«.

Forf. opfatter, såvidt jeg kan se, sammenhængen mellem finanspolitikken og erhvervspolitikken i årene efter 1784 ensidigt under synsvinklen: finanspolitikens effekt på beskæftigelsen og aktiviteten i erhvervslivet, og overser den modgående faktor: et ekspanderende erhvervslivs effekt på statsfinanserne. Schimmelmänn siger jo ikke: »saasom statens udgifter kand have den vigtigste indflydelse paa disse ting«, men netop: »saasom disse ting kand have den vigtigste indflydelse paa statens indtægt«.

Forf. har, som tidligere nævnt, været inde på A. S. Ørsteds syn på 1780ernes økonomiske politik og har citeret ham for den betragtning, at efter 1784 »maatte omsorg for folketilstandens forbedring gaae haand i haand med omsorgen for at afhjælpe penge- og finantsvæsenets brøst« (s. 60). Javel, men Ørsted har lige forinden sagt: »Det var disse rette statsmænd klart, at folkets kræfter paa det trin, hvorpaa de da stode, ingenlunde vare tilstrækkelige til at yde hvad der behøvedes for i en kort tid at kunne sætte pengevæsenet og statsfinanserne paa en fast fod, men at disse kræfter først maatte vækkes til et nyt liv« (Af mit Livs og min Tids Historie, II, s. 5). Og videre: »Der er . . . intet der i den grad vidner om den daværende bestyrelses sunde grundsætninger og rigtige opfatning af forholdene, som at den fornemmelig hæftede sit blik paa udviklingen af folkets kræfter som den kilde, hvorfra de så svage statsfinanser i tiden skulle hente styrke« (II, s. 67). – Altså både med den daværende regerings egne og med A. S. Ørsteds klare ord: de svage finanser måtte styrkes gennem investering i et erhvervsliv, der kunne lønne investeringen med gode renter. Forf. burde have udstrakt sit udblik over de europæiske teorier også til den tyske kameralvidenskab og iøvrigt have erindret sig, at Danmark i 1780erne var en enevældig fyrstestat og ikke et folkestyret samfund. Om de kameralistiske forfattere kan i »Handwörterbuch der Staatswissenschaften«, V, 3. Aufl., 1910, s. 751 læses: »Sie vereinigen die Lehre von der Finanzverwaltung nach dem damaligen Standpunkte mit der Lehre von der wirtschaftlichen Verwaltung; denn es sollte der Wohlstand des Landes gehoben werden, damit die fürstlichen Einkommensquellen desto reichlicher flössen«. Det er en beskrivelse, der efter anm.s opfattelse på en prik dækker den politik, der virkelig blev ført efter 1784.

Efter en gennemgang af finansplanen af 1785, dens tilblivelse og den offentlige debat, den gav anledning til, og efter en ret kort omtale af Kreditkassen giver forf. en meget fyldig redegørelse for planerne om den slesvig-holstenske speciesbank og navnlig for den offentlige debat, som de affødte. Ikke mindre end 44 sider tildeles der denne sag, som vel trods alt

må betegnes som en detalje i det samlede billede. Motiveringen er, at debatten »giver et udmærket tværsnit af samtidens økonomiske opfattelse« (s. 183). Men når forf.s erklærede formål dog er at beskrive og vurdere den økonomiske politik, der blev ført i disse år, kan man nok synes, at debat og teorier dominerer vel meget. For hvad kom der nu ud af den slesvig-holstenske speciesbank? Efter forf.s mening ikke meget: »En sammenfattende dom over reformen i hertugdømmerne må lyde på, at denne var ret overflødig, men på den anden side næppe har gjort nogen skade af økonomisk art« (s. 213).

Med spænding nærmer man sig afsnittet om erhvervspolitikken i reformårene. Her bebrejder forf. historikerne, at de, skønt de ingenlunde har forsømt dette emne, kun på enkeltområder har rejst indsigelse imod den opfattelse, at 1784 var »gennembrudsåret for en tid, der frigjorde erhvervslivet fra »statens tvang og formynderskab« [citater af Julius Schovelin]« (s. 216). Noget overraskende for en historiker, der har syslet lidt med landboreformpolitikken og dens baggrund, er det unægteligt at se Hans Jensen lovprist for sin »klare erkendelse af baggrunden for landbrugspolitikken« og for sin fremhævelse af, at regeringen gennemførte »en socialpolitisk betonet lovgivning« (s. 224). Det må nok skyldes forf.s foran omtalte opfattelse af regeringens økonomiske politik som altruistisk rettet mod borgernes velfærd som endemålet.

Hvis forf. og Hans Jensen havde set lidt mere bort fra teorier og debatter og interesseret sig mere for konjunkturforløbet i tiden mellem krisen i begyndelsen af 1730'erne og reformårene og for de øgede afsætningsmuligheder for landbruget som følge først og fremmest af en både dansk og europæisk befolkningsstigning, ville de have erkendt, at landboreformerne ikke primært var socialpolitik, bondebeskyttelse eller hvad man nu gennem tiden har kaldt dem, men først og fremmest den tekniske forudsætning for en produktionsudvidelse, som der var afsætningsmulighed for til stigende priser, og som derfor var til glæde og gavn for de 3 implicerede parter: staten, godsejerne og bønderne. Spørgsmålet: liberalisme eller ikke-liberalisme er af beskeden interesse i denne sammenhæng, hvor der ikke så meget er tale om at tage stilling til teorier, som om at føre en i den givne sammenhæng relevant praktisk politik. Hvad er vel iøvrigt, for at sætte sagen lidt på spidsen, de økonomiske teorier andet end forsøg på systematisk at beskrive de til enhver tid foreliggende økonomiske realiteter og deres indbyrdes relationer? Når forf. siger (s. 217), at »de tidlige merkantilister i industri, handel og skibsfart (så) de rette erhverv til at gøre et land og dets fyrste mægtig, mens bl.a. den fysiokratiske bevægelse sætter sig spor hos senmerkantilisterne, så de både er indstillet på større frihed for erhvervslivet og tillægger landbruget en større rolle, i det omfang det kan forenes med at fremme nationens samfundsøkonomiske styrke«, tror han så, at de skiftende regeringer uden hensyn til, hvad en

praktisk bedømmelse bød dem at gøre, har slået op i deres økonomiske katekismer for at se, hvilke erhvervsgræne det for tiden var god latin at støtte? Som Otto Thott så snusfornuftigt sagde i 1735 i sine »Uforgribelige tanker«: »Hvad nøttede det vel, om vi havde 4 gange saa meget korn, dersom det ej kand debiteris?« Men det kunne det altså 50 år senere!

Forf. omtaler s. 220 Den lille Landbokommission af 3.11.1784 og taler, på grundlag af W. A. Hansens bog om kommissionens virksomhed, om »den vægt, der lægges på reformernes forventede gunstige påvirkning af produktionsomfanget«. Igen kun den ene side af sagen! Hvis forf. havde læst min afhandling »De nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne« (Erhvervshist. Årbog 1954), ville han have set, at der bag de udgifter til dens arbejde, som han nævner, lå en meget kontant forventning om et rigt udbytte for statskassen.

Temmelig megen plads tildeles der omtalen af statens overtagelse af de hollandske lån til plantageejerne på de dansk-vestindiske øer. Grunden til konverteringen var, siges det, at de hollandske lån var behæftet med en forpligtelse til at overlade hollandske handelshuse sukkeret til videresalg, hvorfor lånene, set fra et dansk erhvervspolitisk synspunkt, stred mod den statslige sukkerhandelspolitik, hvis formål var at lade råsuikeret raffinere på danske virksomheder. Hertil kan en historiker hviske forf. den supplerende oplysning i øret, at den meget formående finansminister E. H. Schimmelmann tilfældigvis var den største danske raffinadør. Men skam få den, der tænker ilde derom!

Som kompagnierne fik en fyldig omtale i samfundsbeskrivelsen ved 1784, er deres afvikling i de følgende år også fyldigt behandlet. Men det er lidt svært at se, hvorledes forf. vurderer kompagnipolitikken og omkostningerne ved afviklingen. I den forbindelse er det en ulempe, at han ubønhørligt sætter tidsskel ved 1788, hvad han vel i det hele taget skylder os en begrundelse for. Så meget mere som den periode, han har valgt, er meget kort og derfor påvirkes forholdsvis stærkt af, at i hvert fald både første og sidste år er anormale. Hvor megen bevidst erhvervsøkonomisk styring i finanspolitikken, der så bliver plads til i denne korte tid, er nok noget diskutabelt. Men hvad kompagnierne angår, siger forf. s. 107: »I forbindelse med kompagnidannelserne var tillige sket en aktiespekulation, som både samtidige og senere forfattere med ikke ringe overdriivelse har sammenlignet med Law's Mississippitransaktioner«. Det er nok muligt, der er overdrevet noget, men en vurdering, som ikke er meget blidere, kan nu findes hos ingen ringere end kronprins Frederik, 1784-regeringens hoved, der i et brev af 12. maj 1782 til A. P. Bernstorff skriver: »Han [kammerjunker Schlanbusch] kan tillige fortælle Dem vore nye rigdomme skabte ved actier: i mine øine en gienstand for egen nytte og ei til landets beste, men ubodelige skade« (Stintenborg-arkivet,

pk. 41). Når talen er om Handels- og Kanalkompagniet, kunne forf. måske have haft en lille smule nytte af min afhandling i Erhvervshist. Årbog 1957, som jeg mener bestyrker Albert Olsens dom om »krigspekulation og af staten fremkaldt usund inflation«.

I et kort kap. 7 slutter forf. af med et ganske skitse-mæssigt overblik over, hvad han kalder »Merkantilismens sidste år i Danmark«, dvs. tiden frem til 1813/14, hvor han finder den egentlige brudlinie i dansk økonomisk politik.

De kritiske bemærkninger – og flere kunne gøres – som en historiker har fundet anledning til at fremsætte, navnlig til bogens hovedafsnit, skal ikke tjene til at forklejne den meget store og nyttige indsats forf. har ydet, ikke mindst m.h.t. at gennemgå og bearbejde, tildels korrigere og justere, et overmåde stort og uoverskueligt kildemateriale til konkret belysning af finansadministrationen og finanspolitikken. Han har her med økonomens særlige forudsætninger foretaget en rydning og en bearbejdelse af et tal-materiale, som næppe nogen historiker ville have tilstrækkelige muligheder for. Betragtet som håndbog i dansk finanshistorie i 1780erne vil bogen utvivlsomt blive af meget stor nytte i de kommende år. Forf. har afgjort bragt vor viden og forståelse af denne periode et godt stykke videre.

JENS HOLMGAARD